

המטעמים המוגשים על מגשי העניים על שני פזמונים אלתרמניים שהולחנו על-ידי יצחק קלפטר ז"ל

זיוה שמיר

ביום 8 בדצמבר 2022 הודיעו כלי התקשורת את הידיעה המרה בדבר פטירתו בטרם-עת של הפזמונאי, הגיטריסט, המלחין והזמר יצחק קלפטר. למשמע הידיעה, מצאתי את עצמי מקשיבה לתקליטו "יושב על הגדר" (שאותו הוציא יצחק קלפטר במשותף עם אריק איינשטיין בשנת 1982). ביקשתי להיזכר בימיו הטובים של מי שסיים את חייו בבדידות, במחסור ובחולי. את חלל ביתי מילאו צלילים אהובים, אחדים מהם ידועים לכול ואחדים נידחים – צלילים שכבר אינם מופרים כמדומה לרוב אוהבי הזמר העברי.

כשיצא התקליט "יושב על הגדר" עדיין לא עסקתי בחקר אלתרמן, וכלל לא נתתי דעתי לכך שקלפטר קָלל בו שניים משיריו הפחות מופרים של אלתרמן שאותם הלחין המלחין והמבצע המוחונן כעשור לאחר פטירת המשורר בן הדור הקודם (כוונתי לשיר 'מבלי להפריע' מתוך "סקיצות תל-אביביות" ולשיר "חייו של יוחאי" מתוך "רגעים").

את שני השירים הללו פרסם אלתרמן הצעיר בשנת 1934, קרי בראשית הקריירה שלו, כאשר עדיין כתב חרוזים שהבוסר רב בהם על הגומל. שניהם שייכים לשירה הז'ורנליסטית ה"קלה" שלו שהתפרסמה ב"דבר" וב"הארץ", ונכללה לימים בשני כרכיו של הספר "רגעים" שערך מנחם דורמן אחרי מות אלתרמן (הספר יצא לא מכבר במהדורה מלאה ומוּעָרַת בעריכת פרופ' דבורה גילולה).

דומני שלא במקרה הלך קלפטר אל כרך נידח של שירי אלתרמן, שלא רבים מכירים אותו. מתוכו הוא בחר לדלות לא את השירים המזווריים, תרתי-משמע, אלא דווקא שני שירי-שוליים נוגים על דמויות דלות ונידחות משולי החברה. הוא הזדהה כמדומה עם הגיבורים האנטי-הֶרואיים המתוארים בשני השירים הללו – עם מוכרת העוגות הזקנה ועם מוכר הפיסטוקים העלוב – "גיבורים" שבכוחותיהם הדלים מנסים להתגבר על מצוקות החיים ולהיטיב את גורלם. במקום לפשוט יד ולקבל נדבה

מהזולת הם מגישים לזולת את מרכולתם על מגש או על טס כדי שהציבור יטעם ממטעמיהם (כמו המשוררים הנותנים לציבור את לֶבָם כתרומה ללא תמורה).

אביא להלן את שני השירים הללו, כדי לשפוך אור על משיכתם של משורר כדוגמת אלתרמן ומוזיקאי כדוגמת קלפטר אל אותם עלובי החיים, שלמרבה האירוניה המרה מושיטים את ידם "פְּדֵי לֵתָת וְלֹא פְּדֵי לְקַחְתָּ" (כניסוחה של נעמי שמר בפזמונה "בהיאחזות הנח"ל בסיני").

הראשון הוא השיר "מבלי להפריע", שהתפרסם בעיתון "דבר" ביום כ"ד באב תרצ"ד, בעקבות ידיעות שהתפרסמו בעיתונות היומית (כגון ברשימה "מחאות נגד גזירות העליה" שהתפרסמה בעיתון "דבר" מיום ט"ז בכסלו תרצ"ד) בדבר התנכלות הרשויות לאותם יהודים שעלו ארצה ומבקשים להקים בה מקורות פרנסה שיאפשרו את קיומם.

אלתרמן תיאר בשיר "מבלי להפריע" סבתא זקנה, המנסה בשעת לילה מאוחרת למכור את מרכולתה (עוגות שאפתה למכירה לעוברים והשבים כדי שלא לרעוב ללחם, סיטואציה שיש בה מן הפרדוקס האלתרמני האופייני), אך אין לסחורה דורש. מדוע היא מתוארת בלילה, לאורו הנוגה של הירח? ייתכן שהיא עומדת מבוקר עד לילה על המדרכה בעיר המנוכרת, האדישה לגורלה. אפשר שהיא יוצאת רק לעת לילה, מחמת בושה על שהיא נאלצת למכור את מרכולתה לכל עובר-ושב. ייתכן שהיא יוצאת בחסות החשכה מתוך חשש מפני רשויות החוק המתנכלות לרוכלים שאינם מורשים לשווק את סחורותיהם בחוצות העיר. ניכר שהיא וכלב-החוצות שלצדה, המתייפח "אֵל חֵיק הָאֶסְפֵּלֵט" (אוקסימורון אלתרמני טיפוס) רעבים ללחם וליד מלטפת:

מבלי להפריע

העיר מְזַמְרֶת בַּפֶּעַם הָאֶלֶף.

עיני הַיָּרֵחַ נוֹגוֹת.

אֵל חֵיק הָאֶסְפֵּלֵט מְתַיַּחַח גּוֹר כָּלֵב.

הַסְּבֵתָא מוֹכֶרֶת עוֹגוֹת.

הַסְּבֵתָא זְקֵנָה, הַשְּׁעָה מְאַחֶרֶת.

כָּל אִם לִילְדָה מְסַפֶּרֶת סְפוֹר.

עוֹמְדָת הַסְּבֵתָא קִטְנָה וְחוֹנֶרֶת

מבלי להפריע את שלום הצבור.

שפתיה דקות והעיר מצלצלת.

מיס ועד ים נוהרים הזוגות.

אנחנו אוכלים ארוחה מבשלת.

אולי רק הקלב רעב לעוגות.

שפתיה דקות ובפעם האלף

אין ילד אומר לה: ספרי לי ספור...

על חיק האספלט מנמנם גור הקלב

מבלי להפריע את שלום הצבור.

אלף נון

כ"ד באב תרצ"ד

5.8.1934

מצטיירת לנגד עינינו וינייטה קטנה מחיי "העיר העברית הראשונה" שהלכה אז וגדלה לנגד עינינו המשתאות של המשורר הצעיר (שהגיע אליה עם משפחתו בשנת 1925 לאחר דרך נדודים ארוכה וממושכת בארצות הגולה). אלתרמן שילב בחרוזי שירו – כדרכו בחרוזי "סקיצות תל-אביביות" – סיפורים סוחטי דמעות מן החיים, המהולים באירוניה דקה שבכוחה להעלות חיוך על שפתי הקוראים. איך יכולה סבתא קטנה, דקה וחיוורת לאיים על "שלום הציבור" עם מגש העוגות שהיא נושאת בידה?!

לפנינו סיפור ה"מתכתב" עם סיפורה הטרגי של "מוכרת הגפרורים הקטנה", גיבורת אחת האגדות הנודעות לילדים מאת הנס כריסטיאן אנדרסון, אגב היפוך גילה של הגיבורה (היפוך המצדיק את המימרה "דומָה זָקן לְיֶלֶד", המשולבת אצל טשרניחובסקי ב"שירו לביבות" ואצל ביאליק במאמרו "ומנדלי חולה". מקורה בפתגם הלטיני "senex bis puer", שפירושו: "זקן הוא ילד בריבוע").

כאן לא ילדה קטנה הרעבה לחם לפנינו, אלא סבתא קטנה ותמימה כילדה, שהכינה עוגות בתקווה שתצליח למכור אותן ולא תרעב לחם. העוגות המתוקות שלה לא נועדו לחסרי-כול כמוה או לכלב-חוצות רעב (כמו הגור המנמנם לידה). הן נועדו לאותם בני-מזל שהפרוטה מצויה בכיסם (אך אלה ממהרים הביתה, לחיק משפחתם, ואינם מתעכבים ליד הרוכלת הזקנה כדי לקנות ממנה את דברי-המאפה שהיא מציעה לממכר). אפשר שהיא תיאלץ בסוף היום לאכול מן העוגות ולהשליך מהן לכלבים.

ייתכן שניסיונה להיאחז בחיים ולהשיג מקור מחיה יסתיים באופן טרגי, כבאגדה של אנדרסן. אפשר שאחרי שעות של עמידה ברחוב יתברר שההכנסות אינן מכסות את ההוצאות. הרוכלת האומללה עלולה לגווע בחוסר כול, מבלי שאיש יושיט לה יד לעזרה.

סיפור כזה, כך נאמר בשיר, מסופר כבר "בפּעֶם הָאֶלֶף", כמו אותם סיפורים שמספרת האם לילדיה בפעם האלף וכמו אותם שירי-ערש שהיא משמיעה להם בפעם האלף כדי להרדימם. בבית פנימה שוררת חמימות משפחתית נעימה, ואף בחוצות-העיר "נוהרים" זוגות האוהבים (בכל משמעה של המילה "נוהרים": "זורמים", "ממהרים" ו"מאירים בעיניים נוצצות"). אך מול אותם מאושרים ששפר גורלם; שיש להם משפחה אוהבת, קורת-גג ומקור מחיה, מצויים תמיד גם אותם מוכי גורל הרעבים ללחם ולאהבה. יש מי שמתכרבל בבית בחיק אֵם אוהבת, המספרת לו סיפורי אגדה נעימים לפני השינה, ויש מי שנרדם בחיק האספלט וצפוי לדריסה ולכליה.

סיפור על סיפורים המסופרים "בפּעֶם הָאֶלֶף" מעלה במרומז גם את סיפורי "אלף לילה ולילה", שבהם נועד הסיפור לדחות את הקץ. ואולם בשירו של אלתרמן אין מי שידחה את הקץ ואת הכליה. אלתרמן רומז שאם יוסיפו הפקחים להתנכל לזקנה הענייה והעזובה ואם לא ידאגו לקיומה (כמו גם לקיומו של גור הכלבים הנטוש הנצמד אל חיק האספלט במקום שייצמד לחיק אֵמו-יולדתו ולעטיניה), סופה לא יאחר לבוא.

לפנינו שיר-תוכחה כמו הפזמון "ילדי הפקר" (שנכתב בעבור התכנית "הכול בסדר" של "המטאטא" מיום 18.12.1934, שנערכה באותה השנה שָׁה נכתבו שני השירים הללו, שיצחק קלפטר בחר להלחיןם). ילדים שנולדו למשפחות קשות-יום ויתומים חסרי כול של הרוגי המאורעות שוטטו באותה עת ברחובות תל-אביב, ואיימו על שלום תושביה ועל שלוותם. בשיר "ילדי הפקר" רמז אלתרמן שאין העירייה ממלאת את תפקידה, ושמחיר האדישות וההזנחה יאמיר עד שיהיה רב ומכאיב מן המצופה.

רשויות המנדט הבריטי העניקו לתל-אביב מעמד של עיר בינואר 1934, וללא דיחוי יצא כאן אלתרמן הצעיר נגד קברניטי העיר ורמז להם שאין הם ממלאים את תפקידם כראוי: עליהם לזכור לטפל ביתום ובאלמנה – בילדי ההפקר המשוטטים ב"שעות הקטנות" של הלילה, ובזקנה שתפילת "אַל תְּשַׁלְּכֵנִי לְעֵת זְקָנָה" שלה לא נתרצתה. זקנה זו מושלכת לרחוב כמו כלב-חוצות, ונאלצת לעמוד בלילה כדי למכור את מרכולתה כדי לקושש פרוטות אחדות למחייתה.

שירים אלה של אלטרמן, על בני דלת העם, צעירים וזקנים כאחד, בנה אלטרמן גם על בסיס המבנה הרעיוני-הרטורי של השיר "במקומותינו יש בית דין" מאת גרהרד האופטמן (מתוך המחזה "האורגים" שאותו תרגם המשורר באותה עת). שיריו הז'ורנליסטיים של אלטרמן, כמו השיר הגרמני, מיועדים להגיע לאוזניהם של בני המעמדות השאננים, ולאיים עליהם (לפעמים ברמז דק ולפעמים ברמז שעוביו כקורת בית-הבד), שקללתם של הדלים והאביונים תתפרץ יום אחד ותרדוף אותם עד תרמה, וכדברי האופטמן: "במקומותינו יש בית-דין / שחר הוא וְכַבֵּד, / נְשַׁמֵּת אֶבְיוֹן שֶׁם תִּרְמָס / לְלֹא עֶוֹן וְחֶטָא" (מגרמנית: נתן אלטרמן).

כמו בשירו של האופטמן, שאותו תרגם אלטרמן הצעיר, לשון השיר "מבלי להפריע" היא לכאורה לשון פשוטה, חסרת תחכום. סיפורה של הזקנה מסופר בסגנון כמו עממי, כאילו מסופרת כאן אגדה רחוקה מני-קדם (כמעט כל שורה קצרה שבשיר היא משפט פשוט הנחתם בנקודה).

גם אוצר המילים בשיר יום-יומי ופשוט למראה. אלטרמן שבאותה עת כבר התאקלם היטב בין ילידי הארץ והתנתק מן העולם הדתי של הגימנסיה "מגן דוד" שבה למד בשנות נדודיה של משפחתו, שילב בשירתו הקלה גם את עגת הרחוב. הוא השתמש בשיר "מבלי להפריע" בלשון היום-יום שאינה נקייה משיבושים, והתרחק מן הלשון פיוטית ומן המילים ה"גבוהות". וכך, למשל, שלוש פעמים נזכרת כאן "הסבתא", בה"א הידיעה (בנוסח צורות הדיבור המשובשות בפי העם במילים "האבא", "האמא", "הסבא" – מילים המשתמשות שלא כדין בה"א הידיעה פעמיים – פעם בעברית ופעם בארמית). על שיבושי הלשון של אלטרמן – שחלקם שולבו בשיריו במודע ובמתכוון – ראו במאמרי "ביתער נוצצת' וב'משקפיים שחורות'", המצוי באתר zivashamir.com.

בשיריו על "עלובי החיים" הרשה אפוא אלטרמן לעצמו להשתמש גם במשלב נמוך, שאינו דומה לזה ששימש את ביאליק, למשל, בתיאורי הדלות שלו (והשוו: "וּכְתוּם עֵלֹב, אֶשֶׁר שְׁכָחוּ / מְתֵי חֶסֶד תַּת לוֹ כְּסוּת לְחֵם" שבשיר "תיקון חצות", או "בְּהִתְנַהֲלֵי כָל-הַדָּרֶךְ לְאִטֵּי לְרֶגֶל אִמִּי / וּלְרֶגֶל נַעֲלוֹתֵי הַבָּלוֹת, הַגְּדוֹלוֹת כְּפָלִים מִכָּף פְּעָמַי" שבשיר "פְּרָדָה"). אצל אלטרמן לפנינו תיאורים פשוטים, יום-יומיים וטבעיים, המחזקים את תחושת ההזדהות של הדובר עם עלובי החיים – עם האנשים הפשוטים הזקוקים ליד מלטפת, לקורת גג ולמקור פרנסה כלשהו.

אלתרמן יכול היה להזדהות עם תמונת "הסבתא" היהודייה, שאינה רוצה ליפול כמעמסה על משפחתה ומנסה להמתיק את מר-גורלה. סבתו (ה"באָבע") נזכרת במפורש בפתח ספר שירים שהביא אתו מימי לימודיו ("שירים מצרפתי"). אך השיר חורג מן הממד האישי ומגיע אל המישורים הקולקטיביים והטרנסצנדנטיים. באחדים משיריו המוקדמים ומ"טוריו" תיאר את האומה בדמותה של סבתא זקנה, שגופה כפוף ועיניה כבר כהו מזֶקֶן ומדמעות (למן השיר הגנוז "חבריא בקריית ספר" ועד לטור הנודע "מגש הכסף"). ייתכן שגם הזקנה, הרעבה ללחם אך בוחרת למכור עוגות לאותם עשירים ומאושרים החולפים לידה, היא בְּבוּאָה דבבוּאָה של האומה הזקנה וידועת הסבל, בת-זוגו של "השֵׁב נְזִיר הַלְאָמִים, / שְׁנַדָּד עִם-צְלוּחִית שְׁלִפְלִיטוֹן בֵּין יְדִים" משירו של ביאליק "על סף בית המדרש".

המדרשים תיארו את אברהם אבינו, סמלו של העם העברי, כמי שנשא אתו צלוחית של פליטון, ומאחר שיצא לדרך וטלטל את הצלוחית ממקומה היה ריחה נודף והגויים יצאו נשכרים מן הטובה שהביא אֶתוּ לְכָל אֶתֶר וְאֶתֶר בְּדֶרֶךְ הִילוּכוּ (בראשית רבה לט: עב). והנמשל: עם ישראל הָרִים תְּרוּמָה לַאֲנוּשׁוֹת, בעת שעבר בנדודיו דרך עריקה וארצותיה, אך תמיד קיבל רעה תחת טובה, ולרוב לא נתרצה קרבנו. גם גיבוריו העניים של אלתרמן מביאים כאמור את תרומתם על מגש או על טס, אך תרומתם אינה זוכה להכרה ולהוקרה.

*

וכך גם בשיר השני שהלחין **יצחק קלפטר** למילותיו של נתן אלתרמן, הלא הוא השיר "חיינו של יוחאי", שהתפרסם בעיתון "הארץ" מיום 3.12.1934; ונדפס בספר "רגעים" (מהדורת 2011), כרך א, עמ' 73:

חיינו של יוחאי

יְשָׁנָה אֶדְמָה וַיֵּשׁ עִמָּךְ וְגִבָּה.
יְשָׁנִים יַעְרוֹת, נְמָרִים וְתַכִּים.
יְשָׁנִן אֶהְבוֹת וְשִׁירִים לְשִׁבְעַ
וַיֵּשׁ יוֹחַאי – מוֹכֵר פִּיסְטוֹקִים.

הַעוֹלָם יָפָה וְאֵין קֶץ לַגִּבָּה.
כּוֹכְבִים גְּדוֹלִים סוֹבְבִים בְּלִי קוֹל.
עִמָּהֶם יוֹצֵא גַם יוֹחַאי הַרְחוּבָה

לשאת פיסטוקים על טס עגל.

מבט מזגג ופה חור
וגוף חלוד ורזה.
ישנם אנשים יפים יותר,
אבל יוחאי הוא כזה.

הולך לו יוחאי כחרש-אלם.
בו חמשים שנה.
החשבה אמו (הן היתה לו אם - - -)
שככה יהיה לבנה?

ישנם בעולם אהבות ויגון
וימים ונהרות עמקים
ויוחאי מתקרב אל מותו האביון
ומביא עמו טס פיסטוקים.

אגב

כ"ו בכסלו תרצ"ח

3.12.1934

שירו זה של אלתרמן הוא שיר מרובד ומורכב שאי-אפשר למצותו ברשימה קצרה. נסתפק בהעלאת נקודה אחת, הקשורה במוטיב ההליכה של יוחאי לקראת מותו כשהוא נושא בידיו טס מלא בפיסטוקים. כאמור לפנינו leitmotif (מוטיב-חוזר) הנשנה בשירת אלתרמן לסוגיה ולתקופותיה. נביעתו מן הרעיון הרומנטי, שלפיו דווקא האנטי-גיבור האלמוני, חסר ההילה והתהילה, מתגלה לא אחת כ"נדבן" מופלג, המוכן להרים לחברה תרומה יקרה מפז בלי לבקש לעצמו דבר.

בעניין זה שילב אלתרמן במוטיביקה הרומנטית המערבית גם רעיונות ומוטיבים מן הרקע החסידי, שאותו הכיר באמצעות ארון-הספרים מבית אביו-זקנו (ספרים

אחדים מתוכו עמדו על מדפי ספרייתו הפרטית). כך נהג גם בנושאים אחרים המשולבים דרך-קבע בשירתו, כגון המשיכה אל הניגון, אל כוס היין, אל הריקוד שמתוך דבקות, אל אנשי השוק הפשוטים, וכיוצא באלה מוטיבים מן ההווי החסידי. הוא מיזג אותם עם רעיונות ותמונות מן הרקע הבוהמיני הפריזאי שאותו הכיר מימי שהותו בצרפת ומן הימים שעשה בבתי-הקפה התל-אביביים במחיצת משוררים מ"אסכולת שלונסקיי", שרבים מהם עשו תקופת-מה בפריז. בשיריו מתואר לא אחת אדם דל ואביון, המוכן להשליך את חייו מנגד ולהגישם לזולתו על מגש.

כך, למשל, בשירו הז'ורנליסטי המצוטט לעיל – "חיי של יוחאי" – שנתפרסם בפעם הראשונה בעיתון "הארץ". כאן מתקרב יוחאי "אֶל מוֹתוֹ הָאָבִיוֹן / וּמְבִיא עִמוֹ טַס פִּיֶּסְטוֹקִים". משמע, דווקא האביון, העני ממעש, המתבטל בפני כוחות עליונים ממנו, מעלה להם קרבן מנחה, מבלי לצפות להוקרה, ואפילו מתגלה כמי שמוכן להקריב את חייו למען מטרה נשגבה. גם בתמונתו של "גיבור" בשם "יוחאי", ההולך אל מותו, יש כמובן מטעמו של אוקסימורון.

יוחאי הוא תקדימו של ההלך הדל, גיבור השיר הנודע "פגישה לאין קץ", המוכן להעניק לאהובתו הנישאה מעוניו הרב "שְׂקָדִים וְצְמוֹקִים", ואף מוכן לשלם בחייו ולהימחץ אל אבני המרצפת כדי לקבל ממנה חיוך ("יום אֶחָד אֶפְל עוֹד פְּצוּעַ רֹאשׁ לְקֹטֵף / אֶת חִיוֹכְנִי זֶה מִפִּין הַמְרַכְּבוֹת").

בשיר "פגישה לאין קץ" לפנינו מעמד אוקסימורוני, שבו דווקא העני הוא הפילנתרופ הנדיב, הוא ולא הגבירה העשירה והנישאה האמורה להעניק להלך הדל תרומה, או נדבה. דווקא הוא, הדל והאביון, מביא לה ולעוללית תרומה יקרה. כדי לזכות בחיוך הוא מוכן אפילו להרים תרומה שאין יקרה ממנה – את חייו. גיבור השיר מתואר כטרובדור השָׁר ליד ארמונה של גבירה, אך שלא כמו הטרובדור המצפה למתת, "גיבורנו" היהודי, המתרפס לפני הגבירה, אומר לגבירה הנכרייה, המורמת מעם: "אֶלְהֵי צְוֵנֵי שְׂאֵת לְעוֹלָלֶיךָ / מְעַנֵּי הָרֵב, שְׂקָדִים וְצְמוֹקִים".

דמותו של יוחאי היא גם תקדימן של דמויות נערים המוכנים להשליך את חייהם מנגד ולהקריבם למען אחרים, כגון דמותו של העולה דנינו מן הטור הנושא את שמו, או דמותו הסמלית של הנער הלוחם והחולם – אליפלט – גיבור הפזמון האלתרמני הנושא שם זה; וכמובן, נער והנערה – גיבורי הבלדה מרטיטת הלב "מגש הכסף".

הן מן השיר המוקדם על מוכר הפיסטוקים, הן מן השיר הקנוני והמוגבה "פגישה לאין קץ" עולה רעיון דומה: דווקא העני והאביון מקריב את חייו ומעלה מנחה לכוחות עליונים ממנו, מבלי לצפות לשכר (לכל היותר מצפה ההלך לחיוך אחד ויחיד, רגע לפני שתפרח נשמתו מקרבו). שתי המחוזות הללו קרובות ברוחן למחווה הטרגית שבשיר "מגש הכסף", שבו הנערים מגישים את עצמם על מגש של כסף, על מזבחה של האומה.

*

גם אלתרמן שכתב על נידחי החברה שחרף דלותם מרימים לה תרומה וגם קלפטר שבחר להלחין את השירים הללו חשו הזדהות עם האנשים החלשים של החברה וגילו אִמפתייה כלפי סבלם. הם לא הבינו מדוע מפקיר אותם הציבור להתמודד עם הכאב ועם הסבל, מבלי להושיט להם יד. רבים הם המשוררים והאמנים המקוננים על מדוויחם. מעטים הם המשוררים והאמנים המקוננים על סבלו של ה"אחר" השרוי בשולי החברה, כדי להושיט לו יד ולמשות אותו מן המדמנה.

ספרה של פרופ' זיוה שמיר "כלניות – על פזמוניו של נתן אלתרמן" ראה אור ביום 18.12.2022 בהוצאת ספרא והוצאת הקיבוץ המאוחד.